

Měříme vesmír

11. dubna 2008

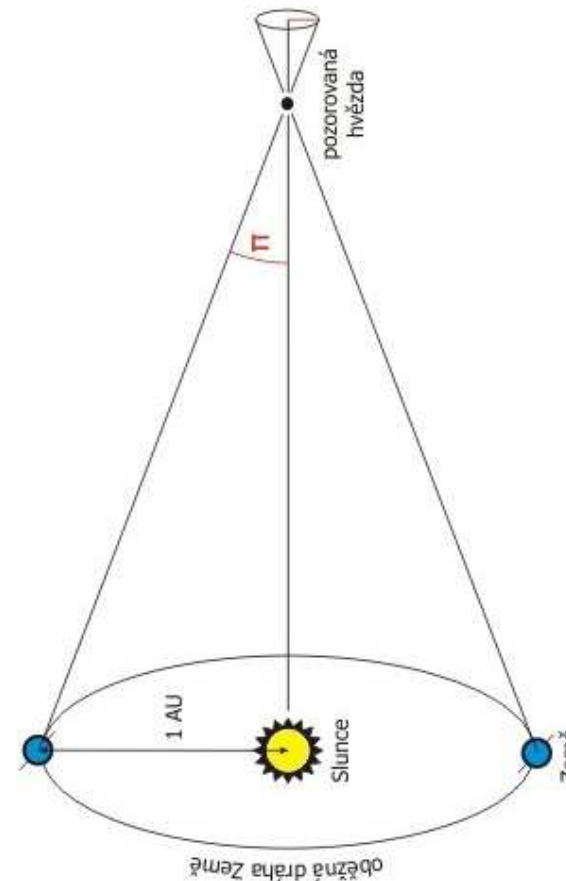

Paralaxa

- Vztah mezi úhlem, pod kterým vidíme objekt a jeho vzdáleností
- Je třeba dostatečně velké základny
- Vzdálenost je dána

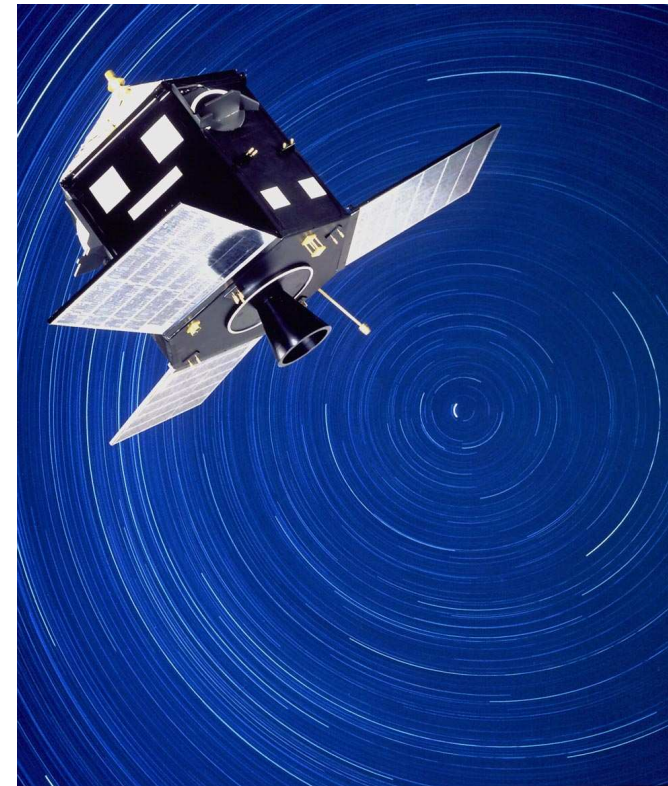
$$D = \frac{1 \text{ AU}}{\tan p} \approx \frac{1}{p''} [\text{pc}]$$

- Pouze pro nejbližší hvězdné okolí

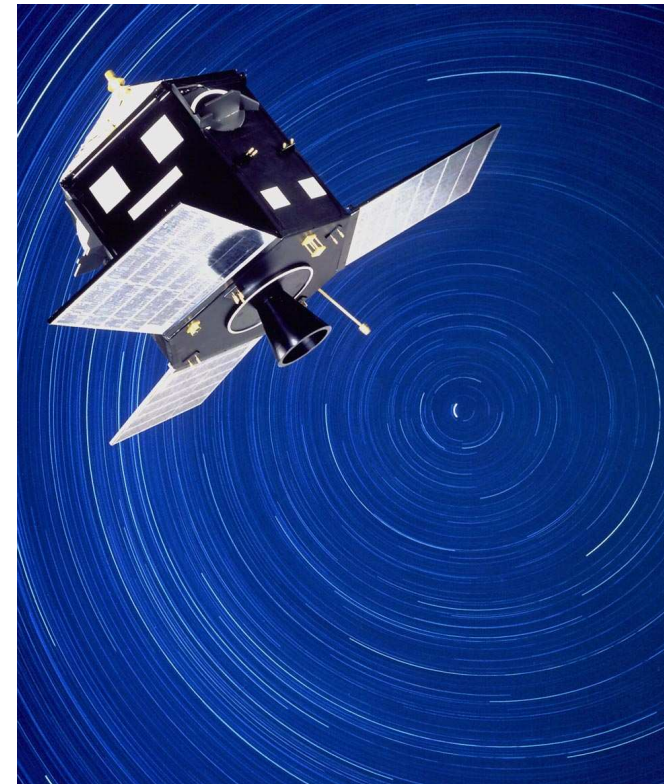
Hipparcos

- Satelit pro přesnou astrometrii
(≈ 0.001 arcsekund)

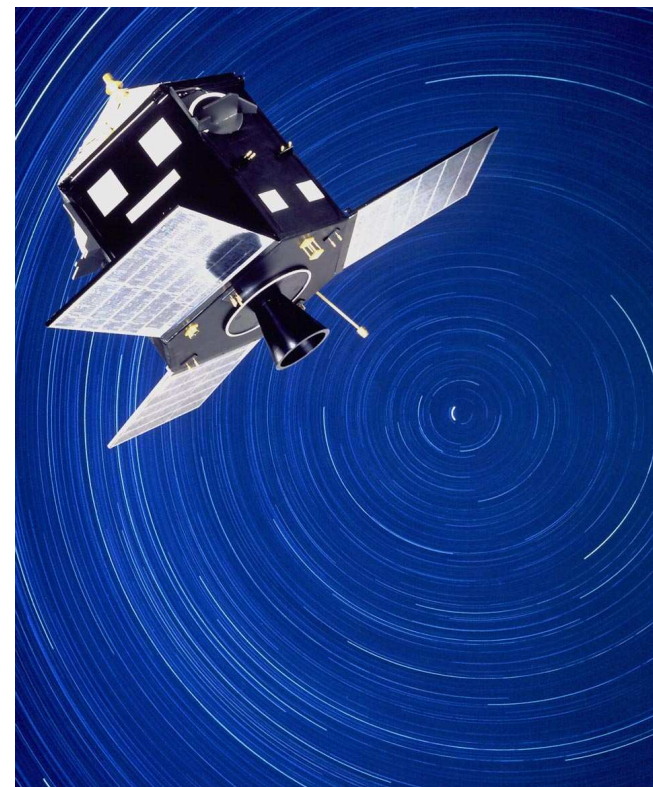
Hipparcos

- Satelit pro přesnou astrometrii (≈ 0.001 arcsekund)
- Vypuštěn v roce 1989

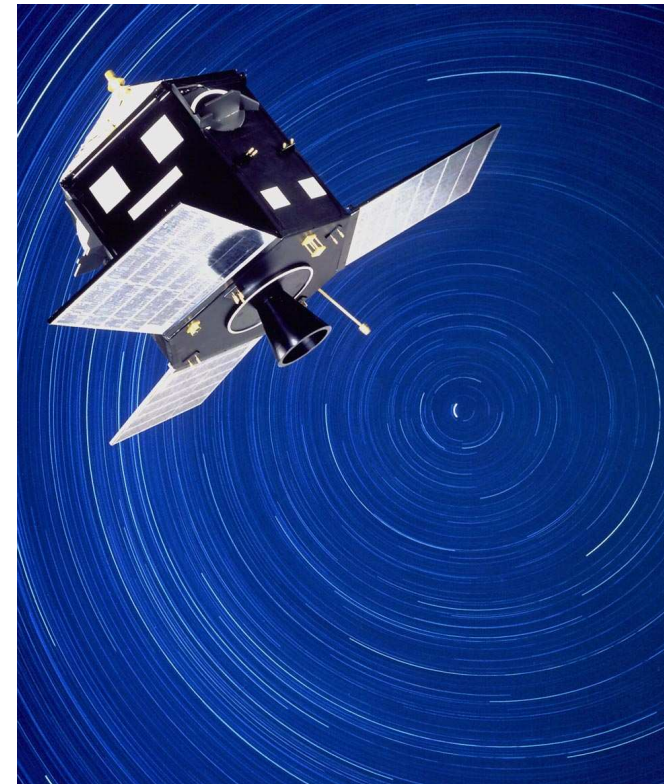
Hipparcos

- Satelit pro přesnou astrometrii (≈ 0.001 arcsekund)
- Vypuštěn v roce 1989
- Katalog Hipparcos (120 000 hvězd)

Hipparcos

- Satelit pro přesnou astrometrii (≈ 0.001 arcsekund)
- Vypuštěn v roce 1989
- Katalog Hipparcos (120 000 hvězd)
- Katalog Tycho (400 000 hvězd)

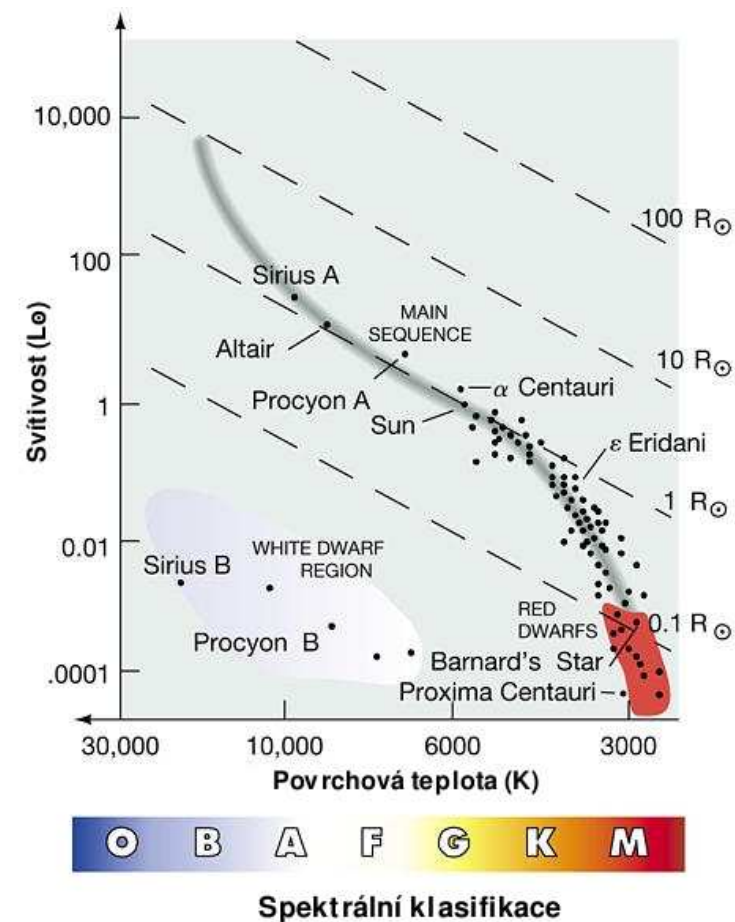

Spektroskopická paralaxa

- Podrobnou analýzou spekter určíme pozici na HR diagramu
- Následně určíme svítivost hvězdy a absolutní hvězdnou velikost
- Vzdálenost je dána Pogsonovou rovnicí

$$D = 10^{(m-M+5)/5} \quad [\text{pc}]$$

Metoda patří spíše do standardních svíček

Pohybové hvězdokupy

- Využívá perspektivního zobrazení
- Ze znalosti složek rychlosti pohybu hvězd a jejich změn lze určit vzdálenosti
- S úspěchem aplikováno: Hyady, UMa, Sco-Cen

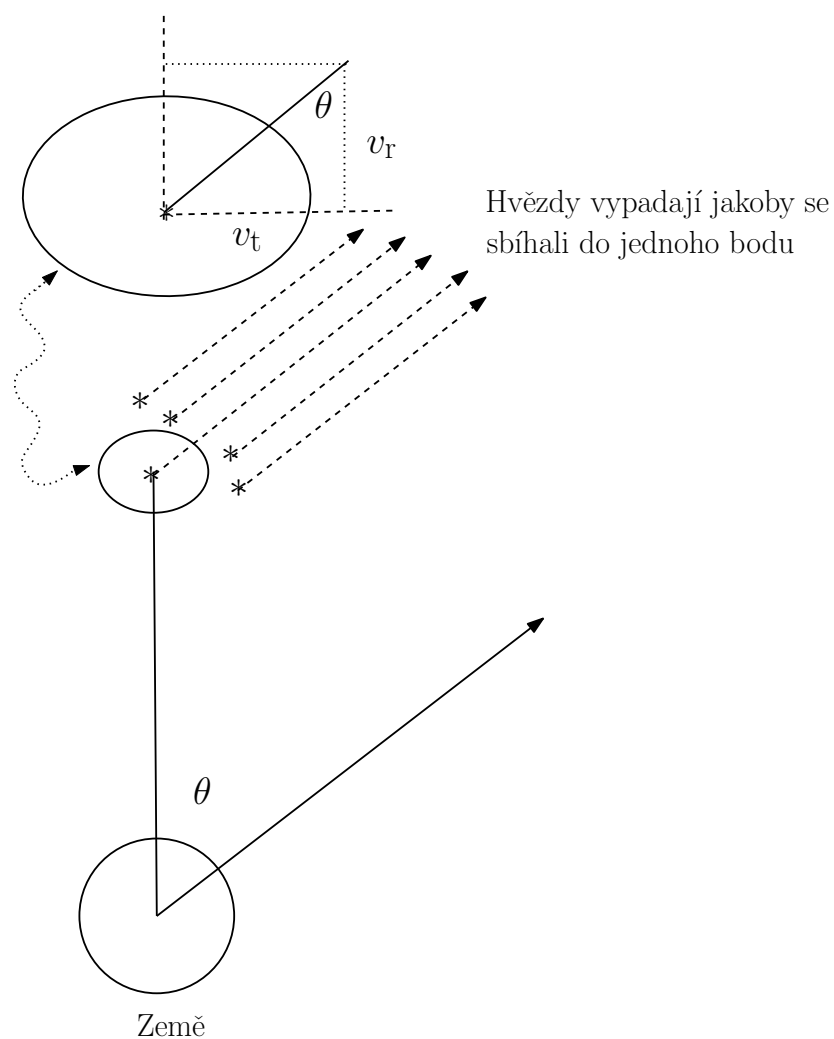
Pohybová hvězdokupa Hyády

Pohybové hvězdokupy

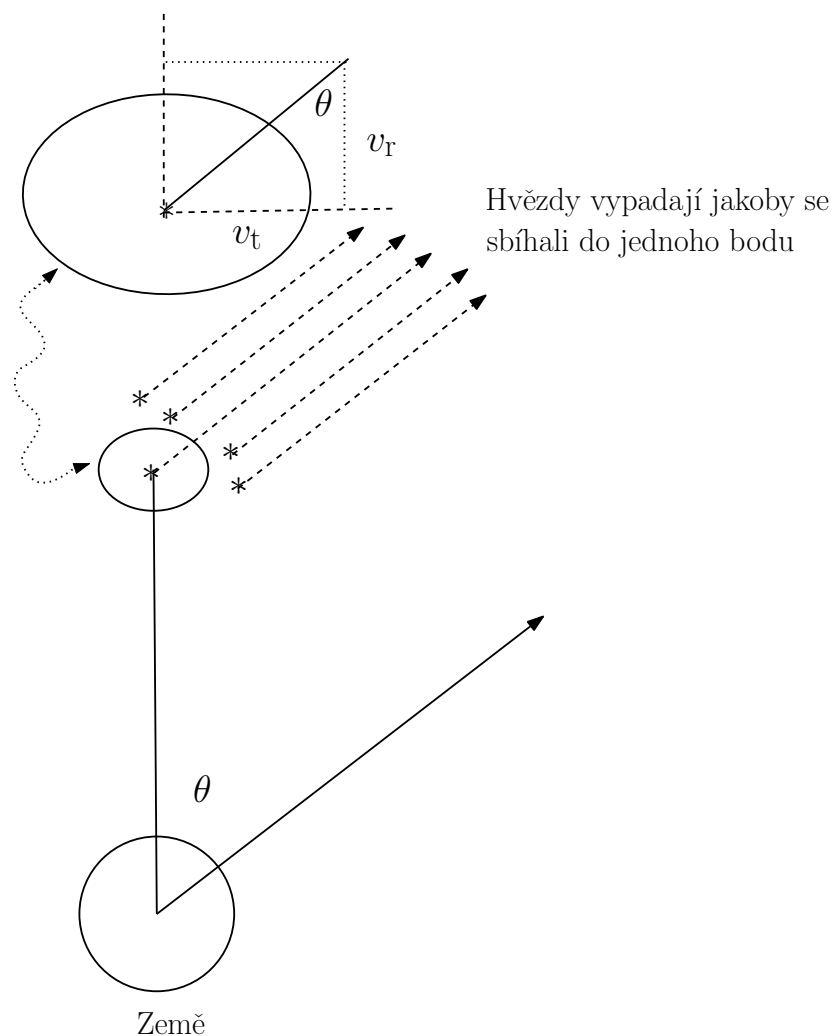
- Z měření spekter známe radiální složku rychlosti

Pohybové hvězdokupy

- Z měření spekter známe radiální složku rychlosti
- Dále určíme tangenciální složku rychlosti

$$v_t = v_r \tan \theta$$

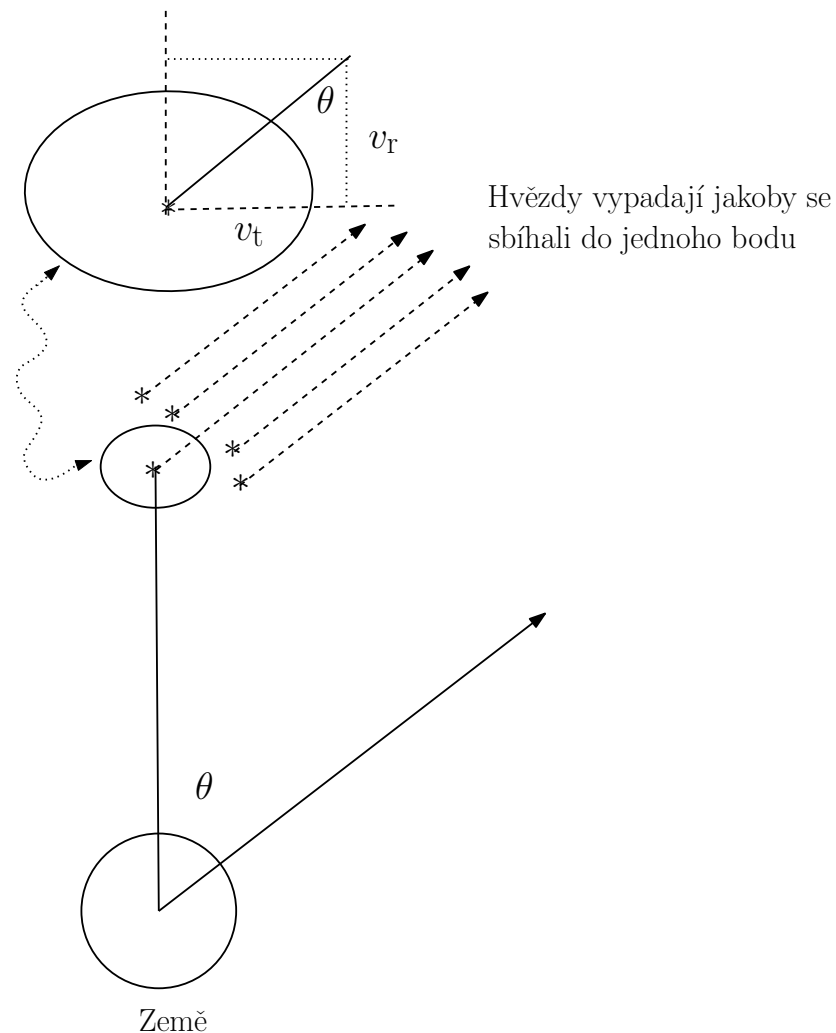
Pohybové hvězdokupy

- Z měření spekter známe radiální složku rychlosti
- Dále určíme tangenciální složku rychlosti

$$v_t = v_r \tan \theta$$

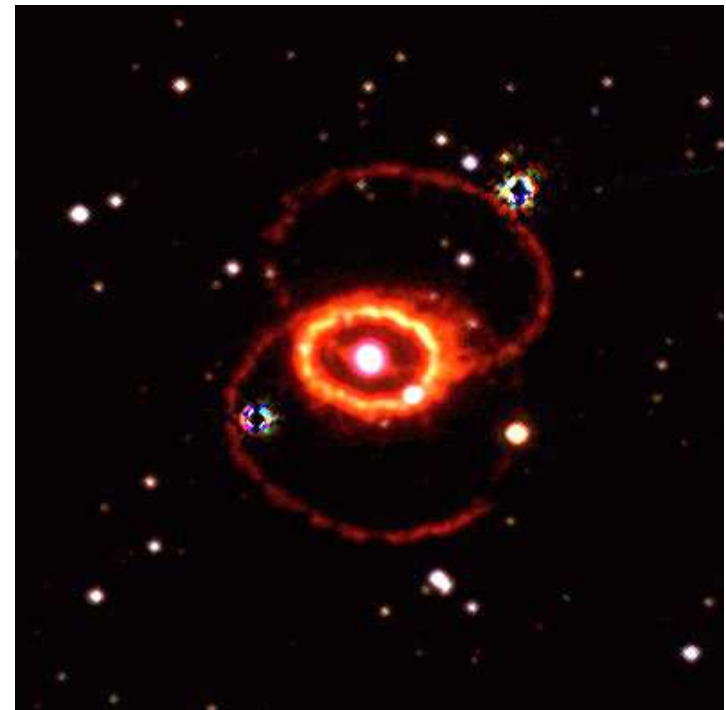
- Z dlouhodobého pozorování určíme změnu úhlu a stanovíme vzdálenost

$$D = \frac{v_t}{d\theta/dt}$$

Světelné echo

- Metoda založena na existenci pravítka
- SN 1987 ve Velkém Magelanově mračnu
- Detekce prstence kolem středu supernovy

Světelné echo

- Z rozdílů časů mezi detekcí výbuchu supernovy a detekcí prstence lze zjistit skutečné rozměry prstence R

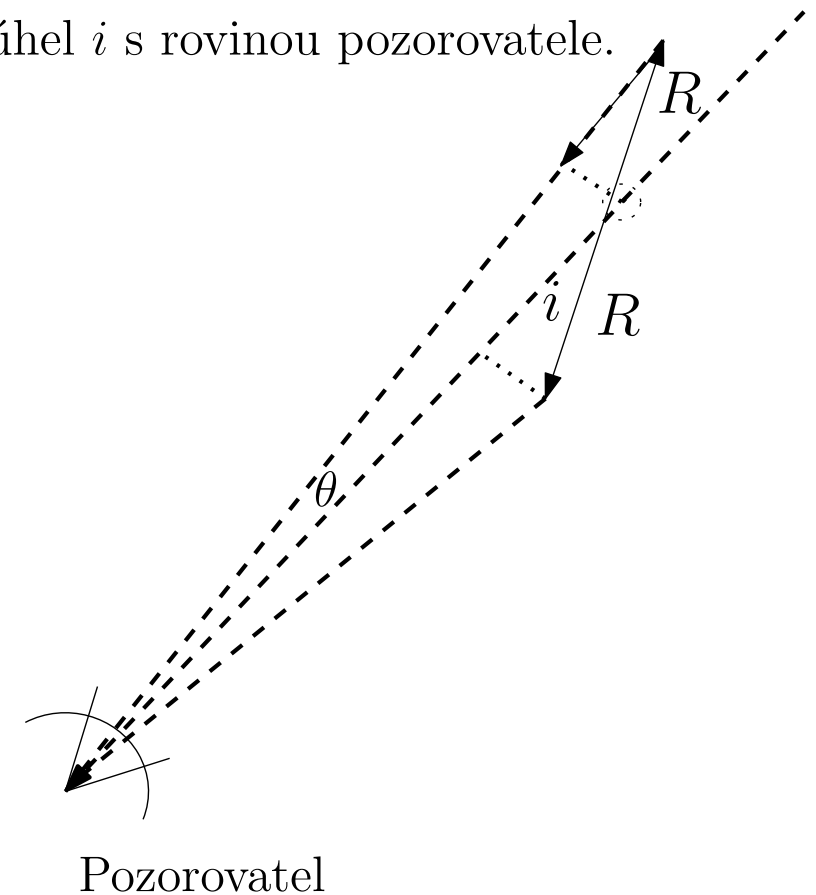
$$t_{1,2} - t_0 = R(1 \pm \cos i)/c$$

$$R = c(t_1 - t_0 + t_2 - t_0)/2$$

- Z měření úhlových rozměrů prstence zjistíme vzdálenost

$$D = \frac{R}{\theta}$$

Kruhový prstenec o poloměru R svírající úhel i s rovinou pozorovatele.

Standardní svíčky

- U takovýchto objektů známe jejich svítivost L

Standardní svíčky

- U takovýchto objektů známe jejich svítivost L
- Pozorovaný jas objektů klesá se čtvercem vzdálenosti

Standardní svíčky

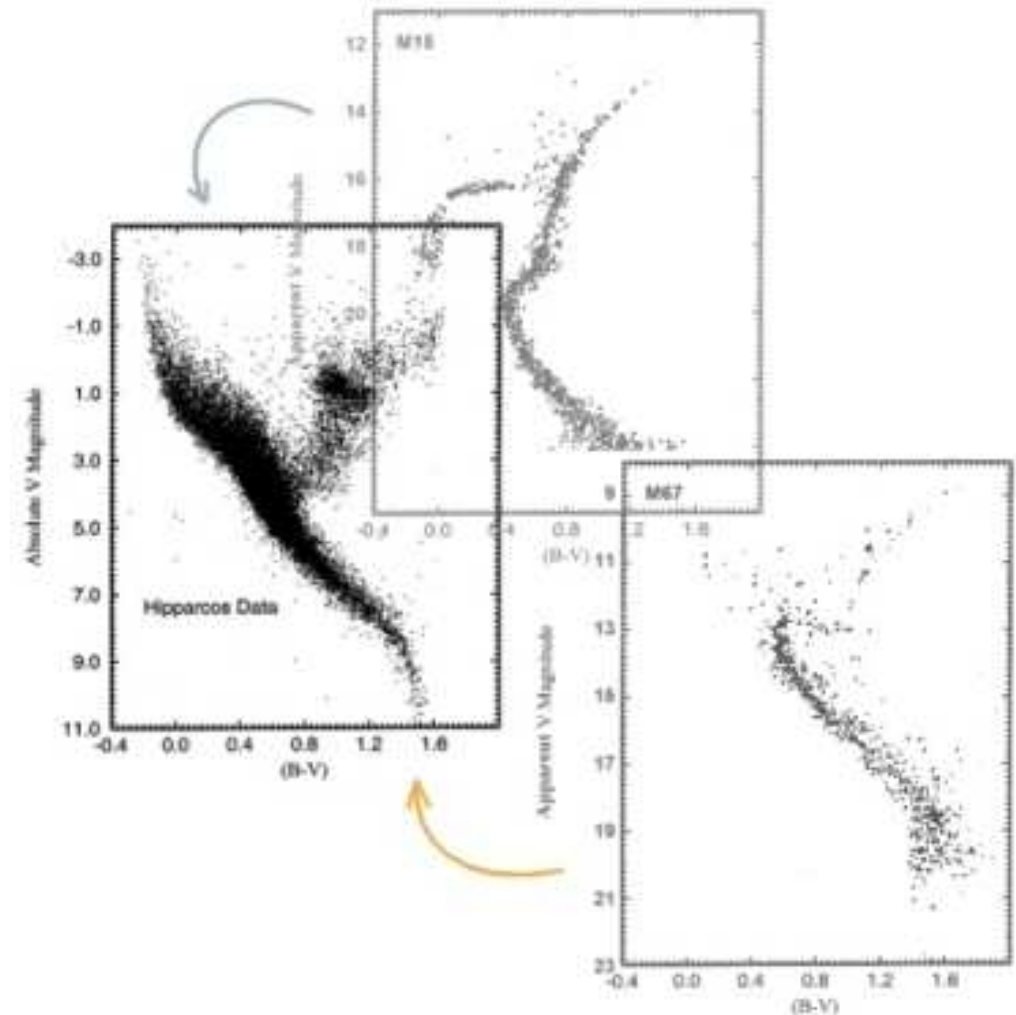
- U takovýchto objektů známe jejich svítivost L
- Pozorovaný jas objektů klesá se čtvercem vzdálenosti
- Díky znalosti svítivosti, lze určit vzdálenost (Pogsonův vztah)

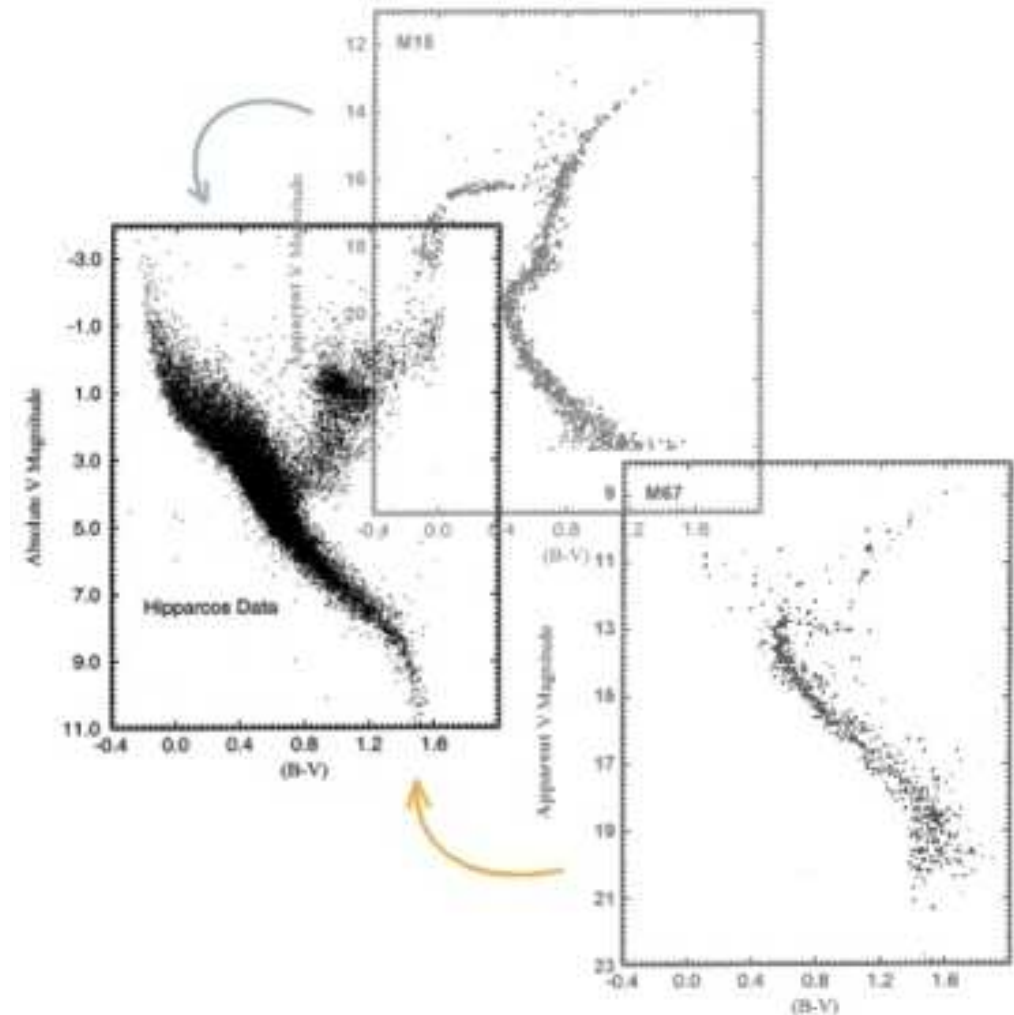
Hvězdokupy a HR diagram

- Využívá se faktu, že ve hvězdokupách jsou hvězdy od nás zhruba stejně daleko

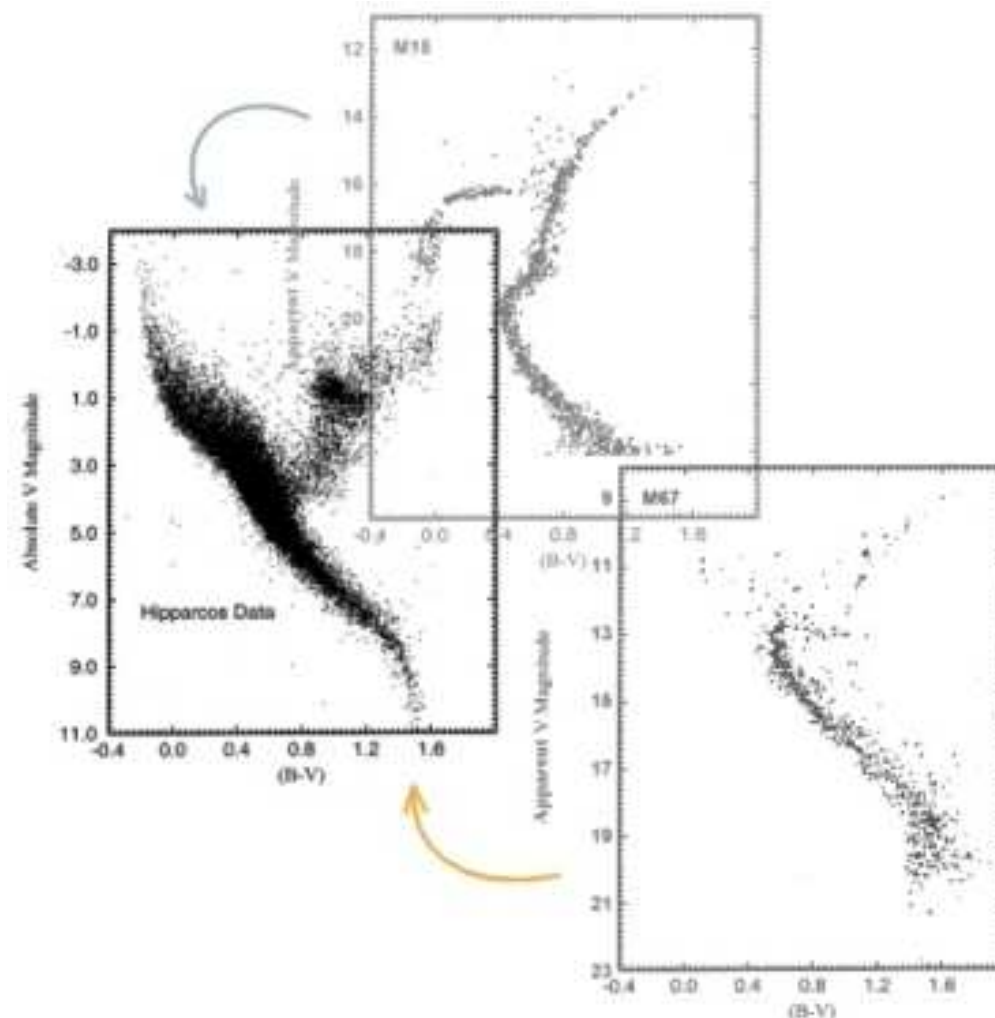
Hvězdokupy a HR diagram

- Využívá se faktu, že ve hvězdokupách jsou hvězdy od nás zhruba stejně daleko
- Sestrojíme HR diagram pro dostatečný počet hvězd z hvězdokupy s použitím zdánlivé hvězdné velikosti m

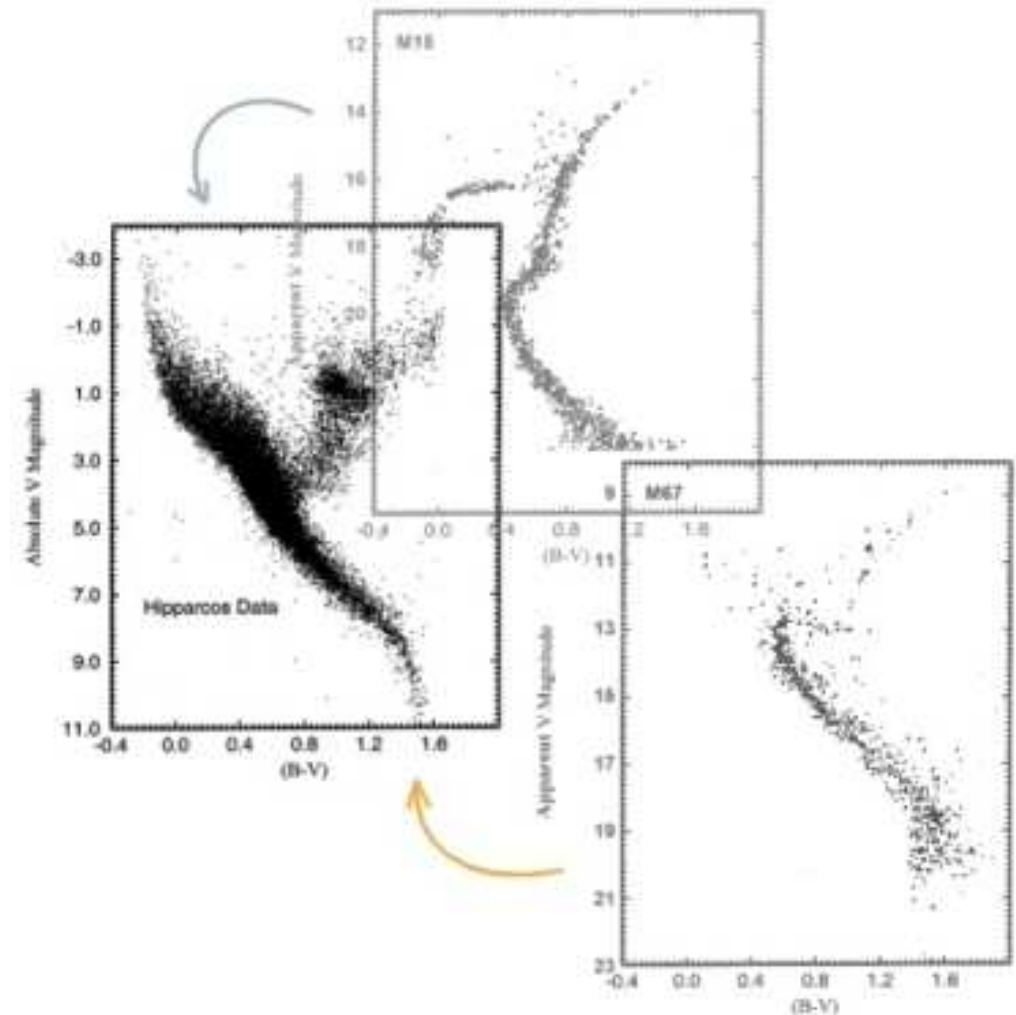
Hvězdokupy a HR diagram

- Využívá se faktu, že ve hvězdokupách jsou hvězdy od nás zhruba stejně daleko
- Sestrojíme HR diagram pro dostatečný počet hvězd z hvězdokupy s použitím zdánlivé hvězdné velikosti m
- Porovnáme námi zkonstruovaný diagram s HR diagramem škálovaným v absolutních hvězdných velikostech

Hvězdokupy a HR diagram

- Využívá se faktu, že ve hvězdokupách jsou hvězdy od nás zhruba stejně daleko
- Sestrojíme HR diagram pro dostatečný počet hvězd z hvězdokupy s použitím zdánlivé hvězdné velikosti m
- Porovnáme námi zkonstruovaný diagram s HR diagramem škálovaným v absolutních hvězdných velikostech
- Určíme $m - M$ a opět z Pogsonovy rovnice také vzdálenost

Cefeidy

- Pozorování cefeid v SMC
- Objev relace mezi hvězdnou velikostí a periodou
- Nutná kalibrace vzdálenosti např. v hvězdném okolí (Hertzsprung, Shapley)

Henrietta Swan Leavitt

(1868 -1921)

Ejnar Hertzsprung

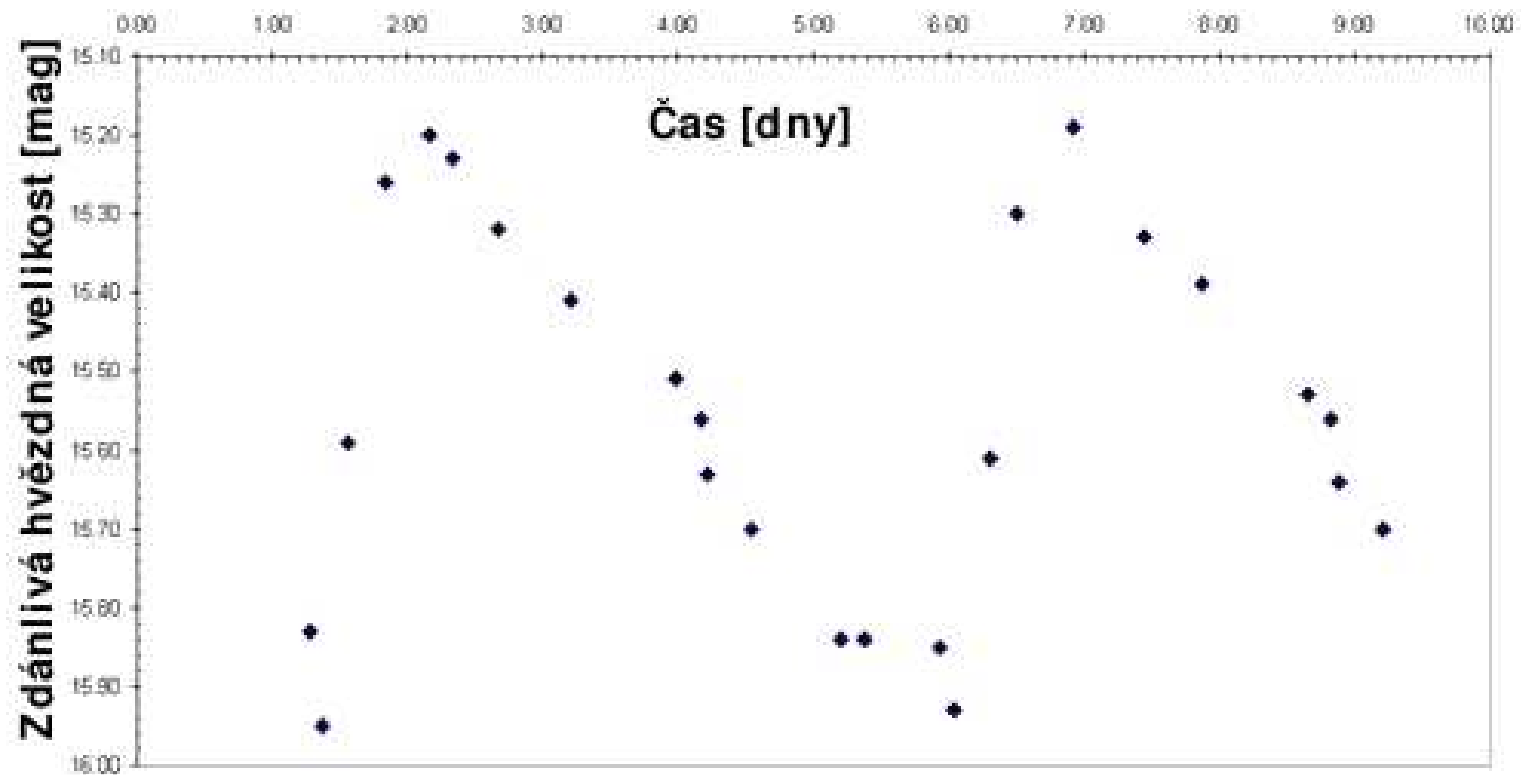
(1873-1697)

Cefeidy

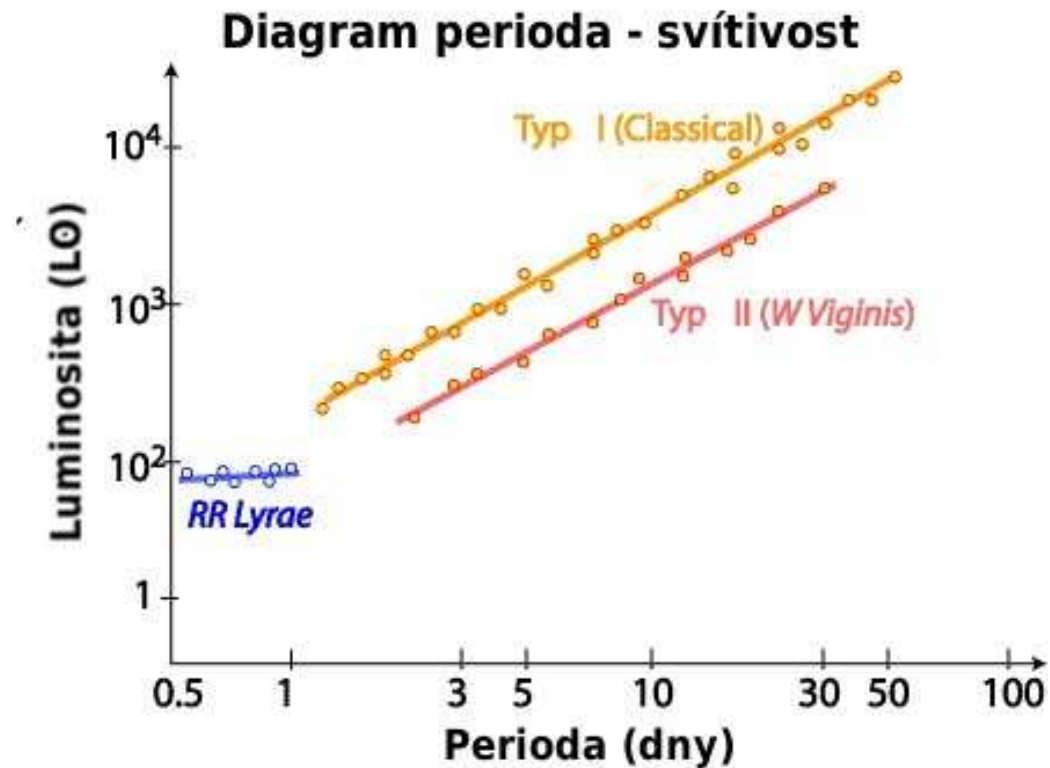
Typický průběh světelné křivky Cefeid

Světelná křivka Cefeidy v LMC

Cefeidy

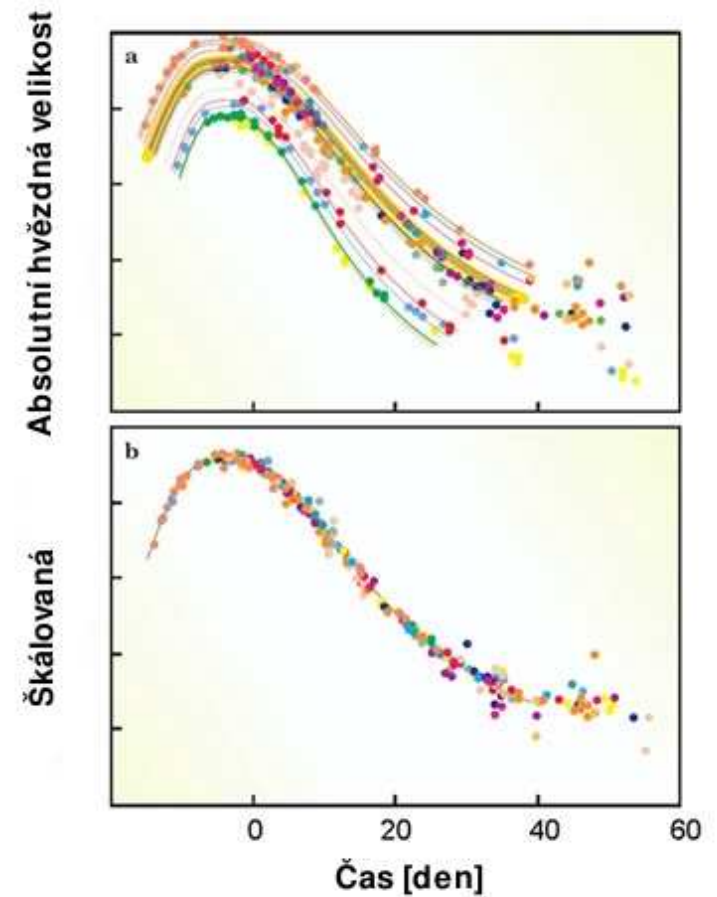

- Pro klasické cefeidy

$$M_V = -2.81 \log P - 1.43$$

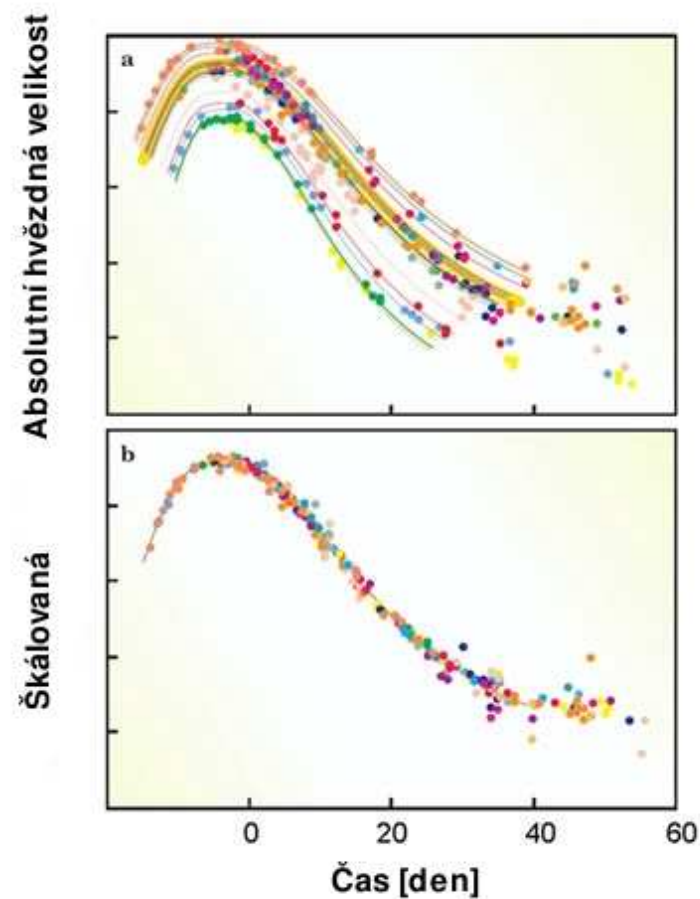
Supernovy typu Ia

- Světelné křivky supernov typu Ia vykazují velkou podobnost

Supernovy typu Ia

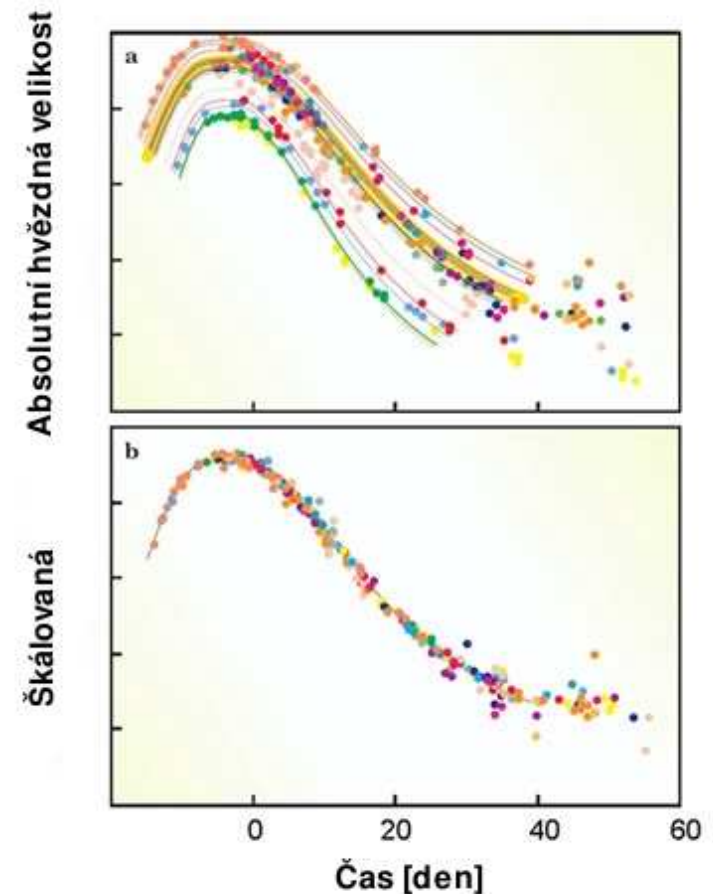
- Světelné křivky supernov typu Ia vykazují velkou podobnost
- Přímá souvislost mezi maximální jasností a rychlostí poklesu jasu světelné křivky

Supernovy typu Ia

- Světelné křivky supernov typu Ia vykazují velkou podobnost
- Přímá souvislost mezi maximální jasností a rychlostí poklesu jasu světelné křivky
- Maximální absolutní hvězdná velikost

$$M_B \simeq M_V \simeq -19.3 \pm 0.03$$

Supernovy typu Ia

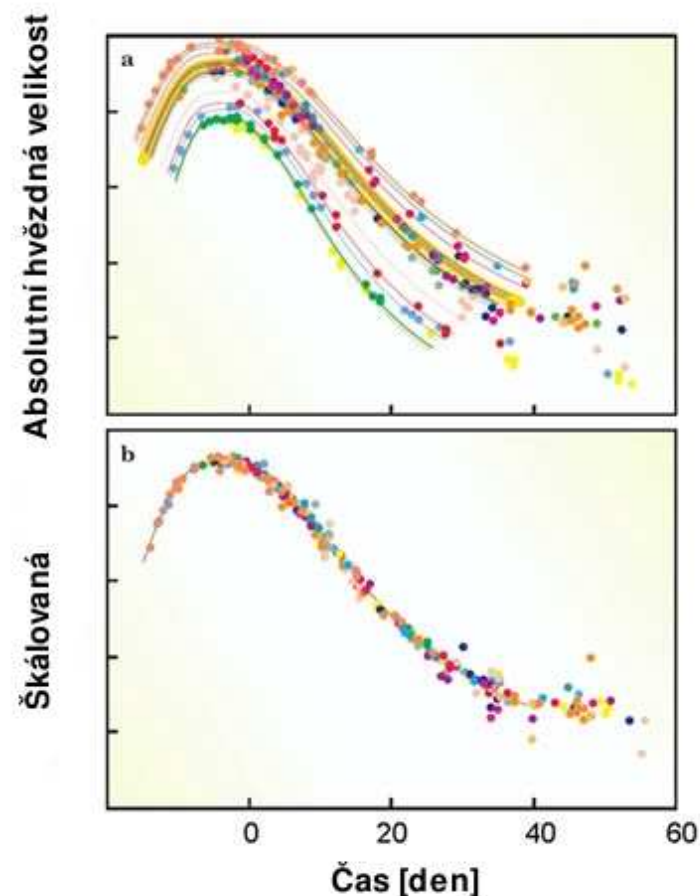
- Světelné křivky supernov typu Ia vykazují velkou podobnost
- Přímá souvislost mezi maximální jasností a rychlostí poklesu jasu světelné křivky
- Maximální absolutní hvězdná velikost

$$M_B \simeq M_V \simeq -19.3 \pm 0.03$$

- Pogsonova rovnice

$$D = 10^{(m-M-A+5)/5}$$

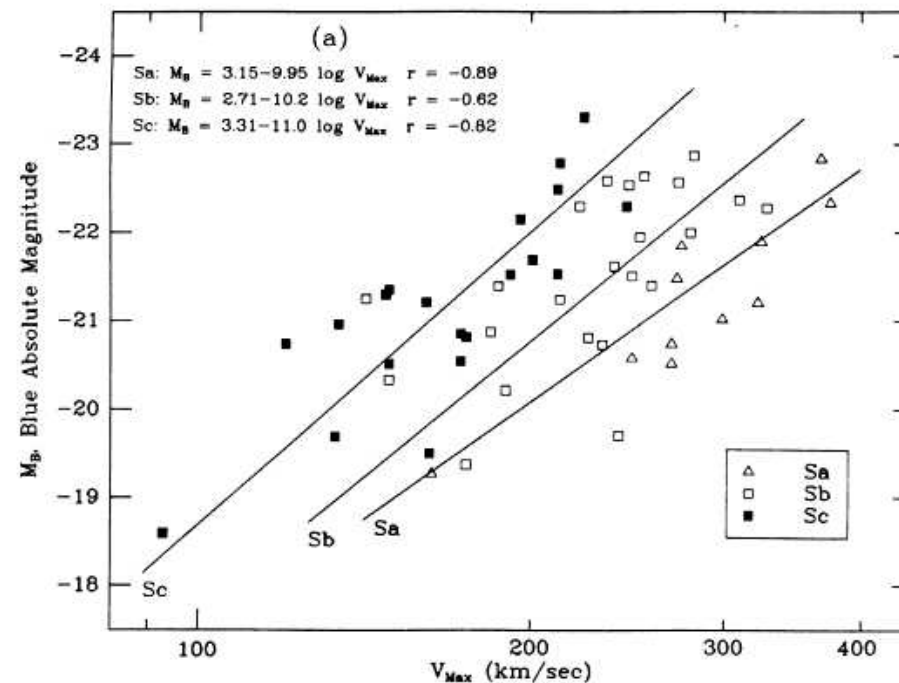
A je odhad mezihvězdné extinkce

Galaxie: Tullyho -Fischerův vztah

- Pro spirální galaxie platí vztah mezi rychlostí hvězd a svítivostí

$$L \propto cV_{\text{rot}}^4$$

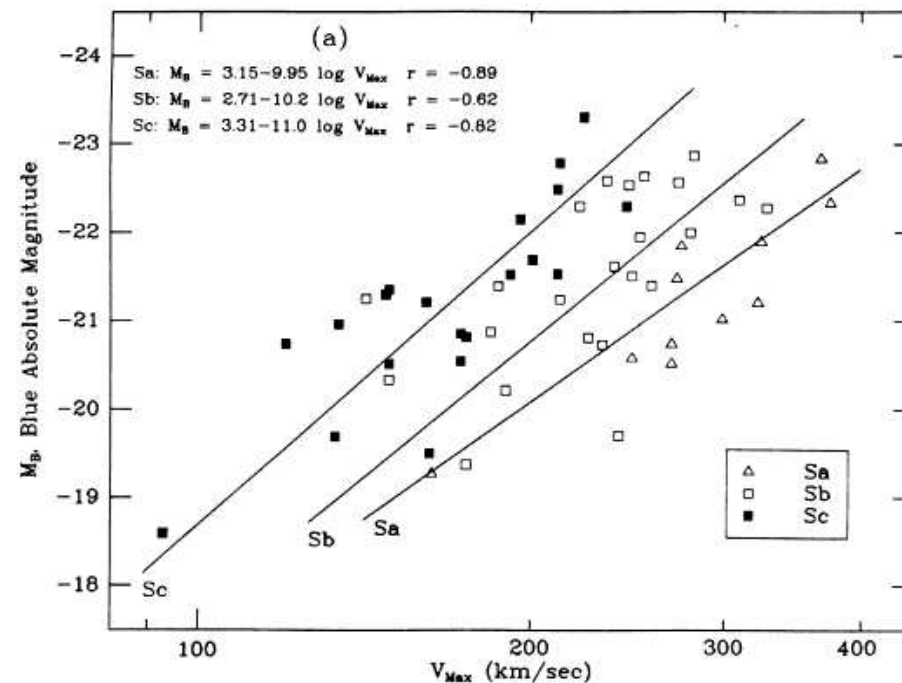

Galaxie: Tullyho -Fischerův vztah

- Pro spirální galaxie platí vztah mezi rychlostí hvězd a svítivostí

$$L \propto cV_{\text{rot}}^4$$

- Ze spektroskopických měření určíme V_{max}

Galaxie: Tullyho -Fischerův vztah

- Pro spirální galaxie platí vztah mezi rychlostí hvězd a svítivostí

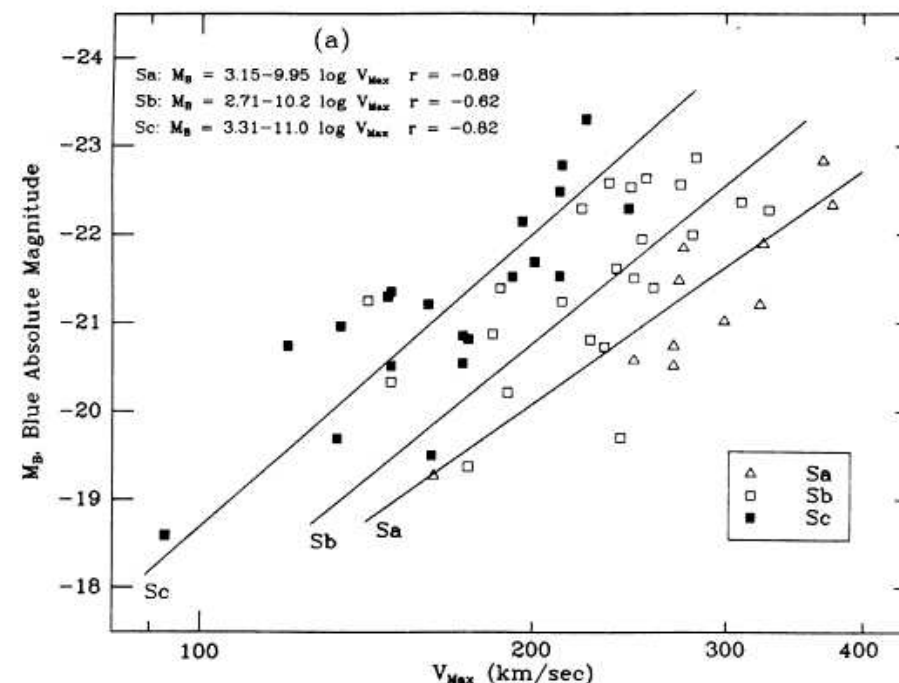
$$L \propto cV_{\text{rot}}^4$$

- Ze spektroskopických měření určíme V_{max}
- Podle Hubbleova typu galaxie platí relace

$$M_B = -9.95 \log V_{\text{max}} + 3.15 \text{ (Sa)}$$

$$M_B = -10.2 \log V_{\text{max}} + 2.71 \text{ (Sb)}$$

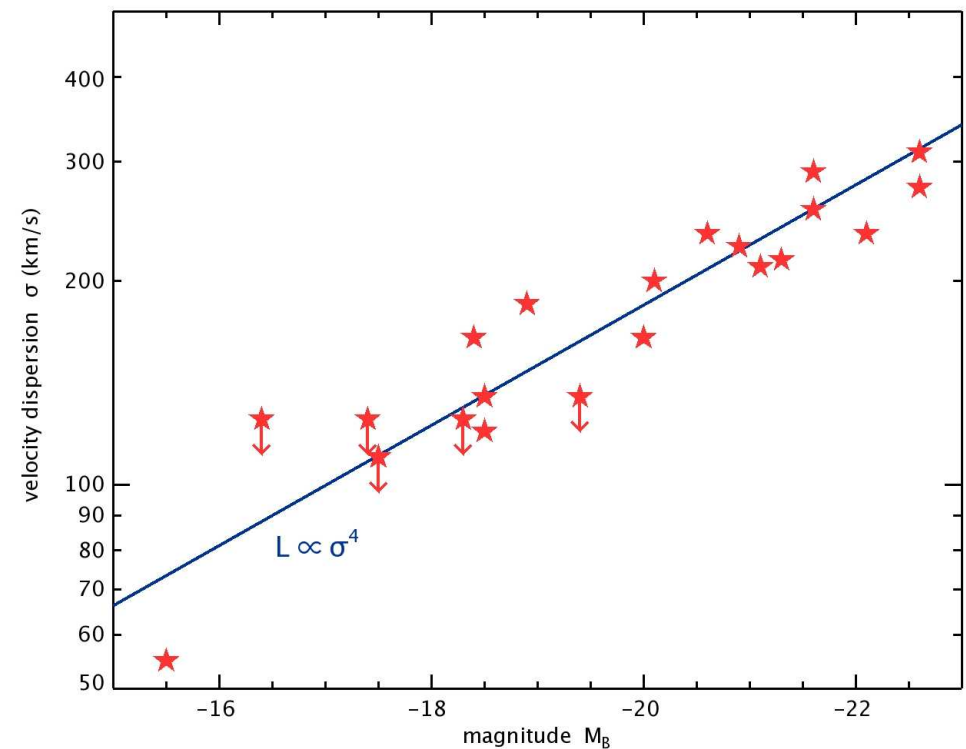
$$M_B = -11.0 \log V_{\text{max}} + 3.31 \text{ (Sc)}$$

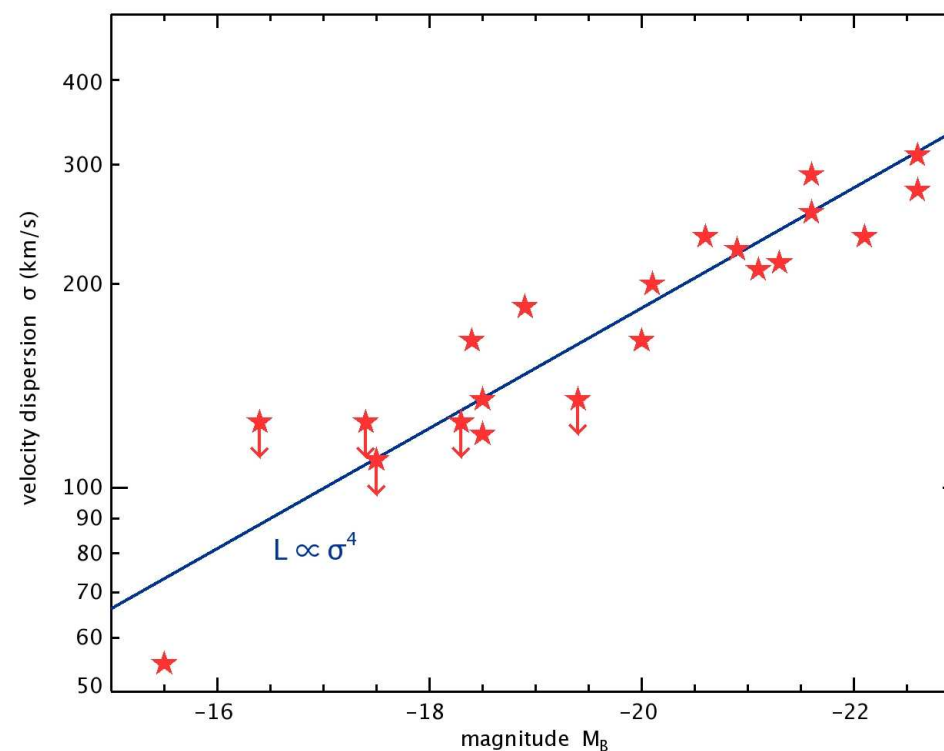
Galaxie: Faberův - Jacksonův vztah

- Obdoba Tullyho - Fischerova vztahu pro eliptické galaxie

Galaxie: Faberův - Jacksonův vztah

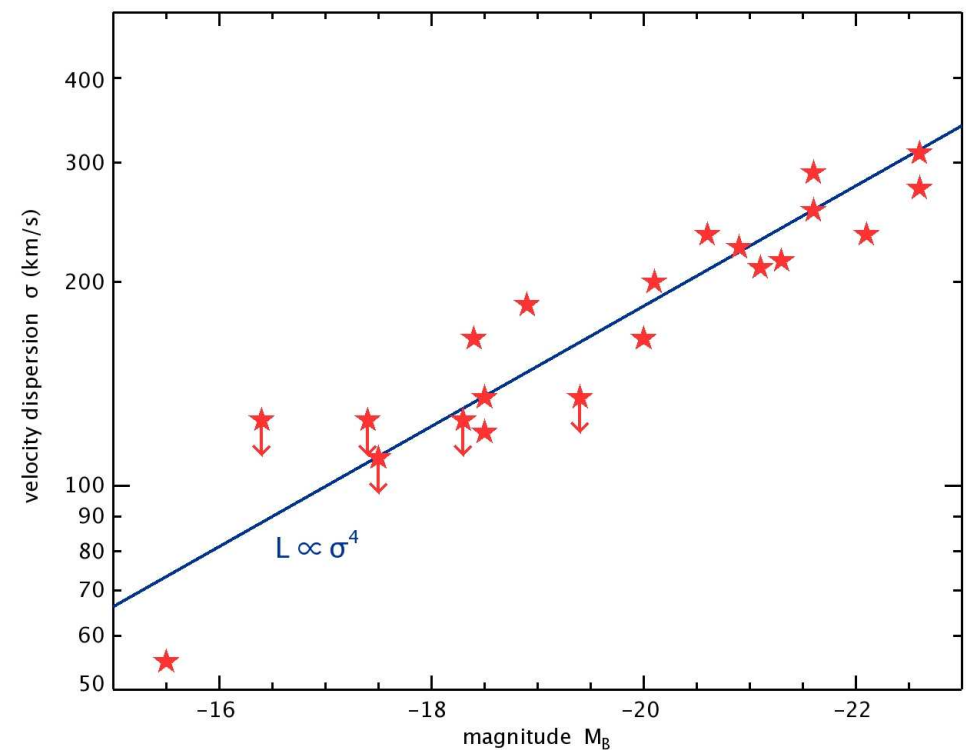
- Obdoba Tulyho - Fischerova vztahu pro eliptické galaxie
- Ze spektroskopických pozorování určíme rozptyl rychlostí hvězd v galaxii $\sigma(v)$

Galaxie: Faberův - Jacksonův vztah

- Obdoba Tullyho - Fischerova vztahu pro eliptické galaxie
- Ze spektroskopických pozorování určíme rozptyl rychlostí hvězd v galaxii $\sigma(v)$
- Hodnota σ je indikátorem svítivosti eliptické galaxie

$$L \propto \sigma^4(v)$$

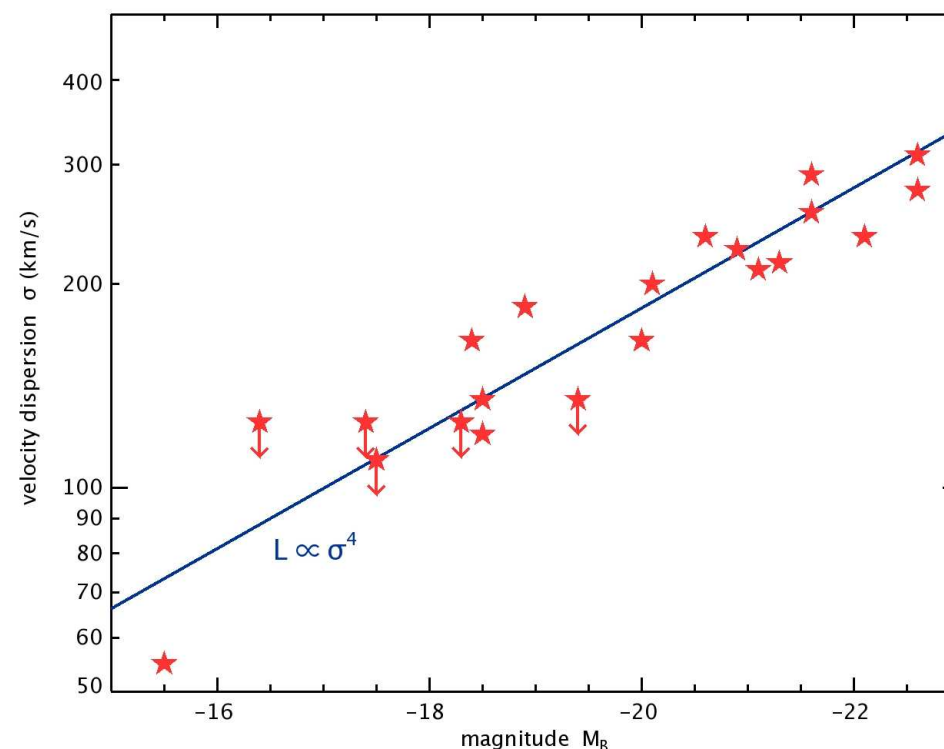
Galaxie: Faberův - Jacksonův vztah

- Obdoba Tullyho - Fischerova vztahu pro eliptické galaxie
- Ze spektroskopických pozorování určíme rozptyl rychlostí hvězd v galaxii $\sigma(v)$
- Hodnota σ je indikátorem svítivosti eliptické galaxie

$$L \propto \sigma^4(v)$$

- Vyjádřeno pomocí absolutní hvězdné magnitudy

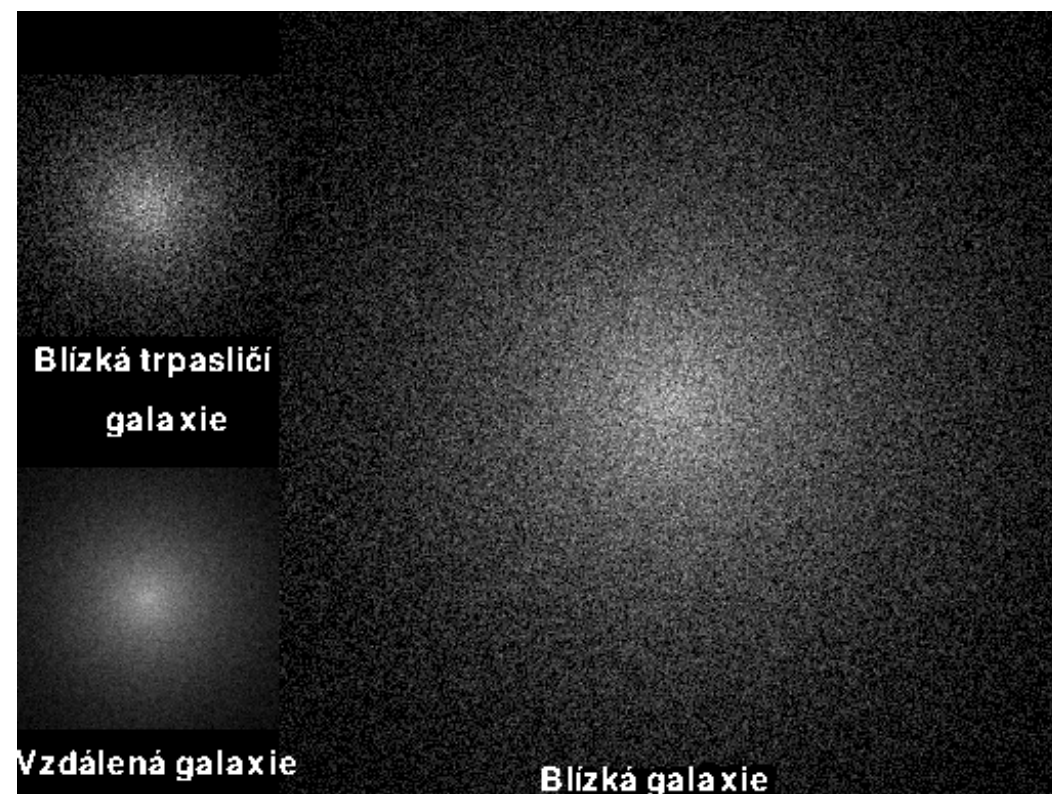
$$\log \sigma = -0.1M_B + c$$

Metoda fluktuace povrchového jasu

Použitelná i pro velmi vzdálené galaxie, kde je téměř nemožné rozlišit samotné hvězdy.

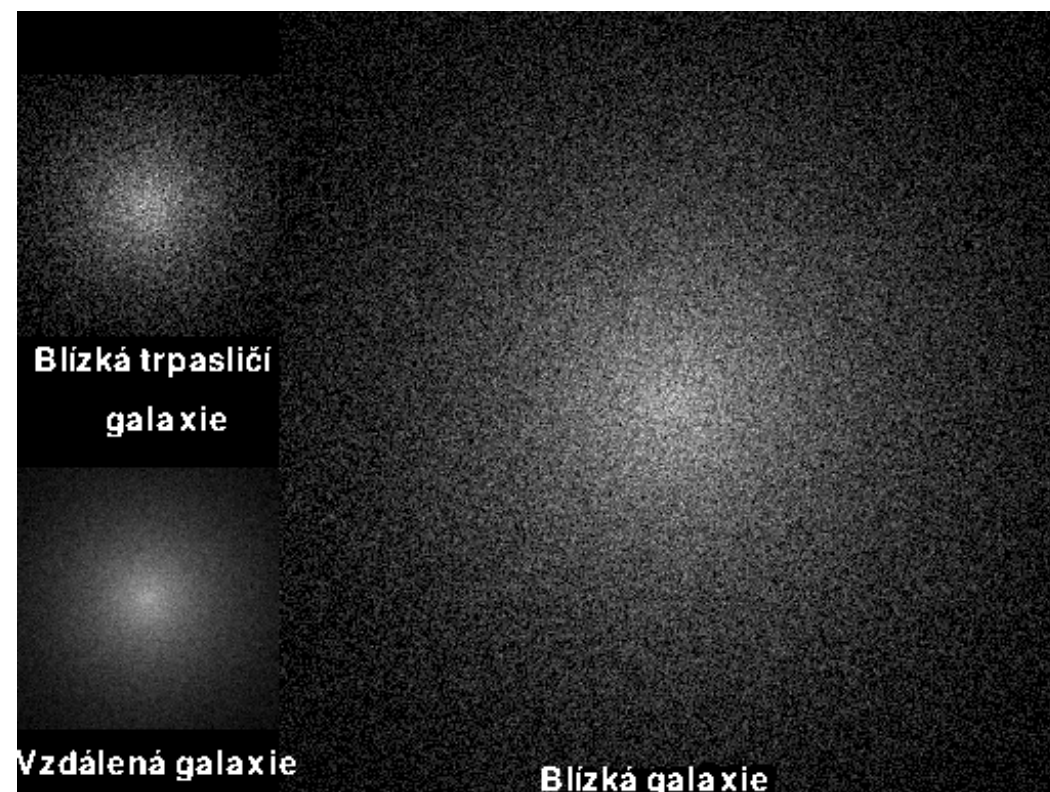
- Bližší galaxie zobrazují řekněmě 100 hvězd na 1 pixel obrazu

Metoda fluktuace povrchového jasu

Použitelná i pro velmi vzdálené galaxie, kde je téměř nemožné rozlišit samotné hvězdy.

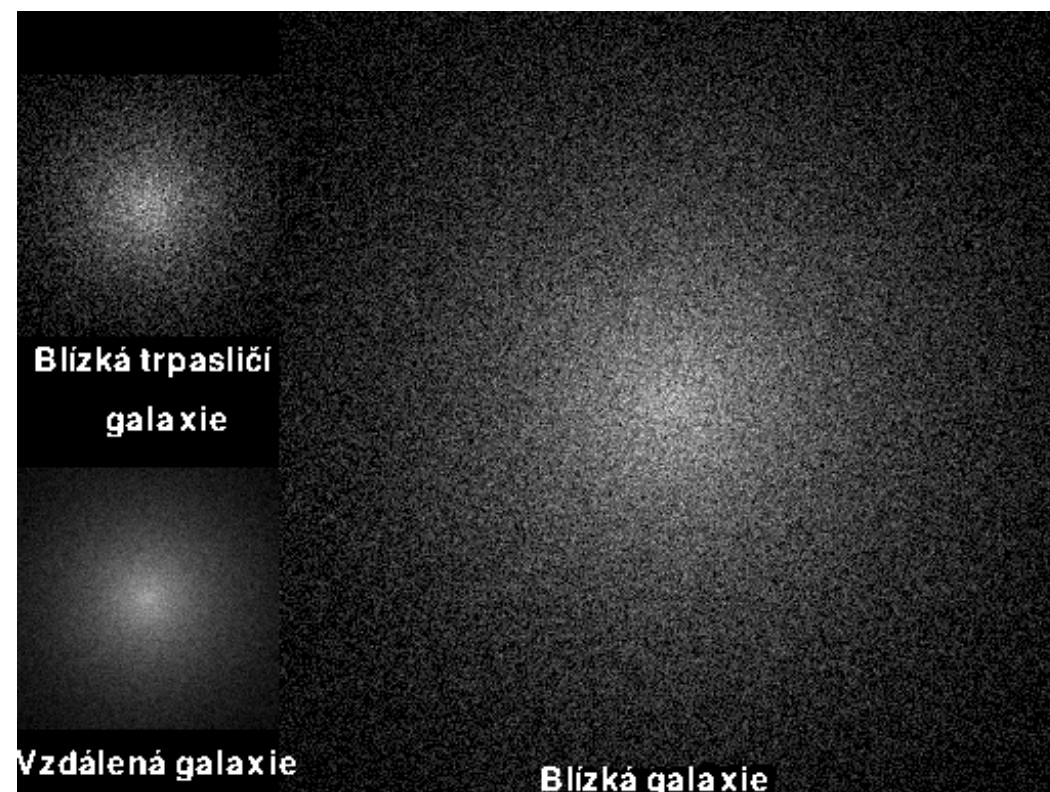
- Bližší galaxie zobrazují řekněmě 100 hvězd na 1 pixel obrazu
- Vzdálenější galaxie zobrazují více, řekněme 1000 hvězd na 1 pixel obrazu

Metoda fluktuace povrchového jasu

Použitelná i pro velmi vzdálené galaxie, kde je téměř nemožné rozlišit samotné hvězdy.

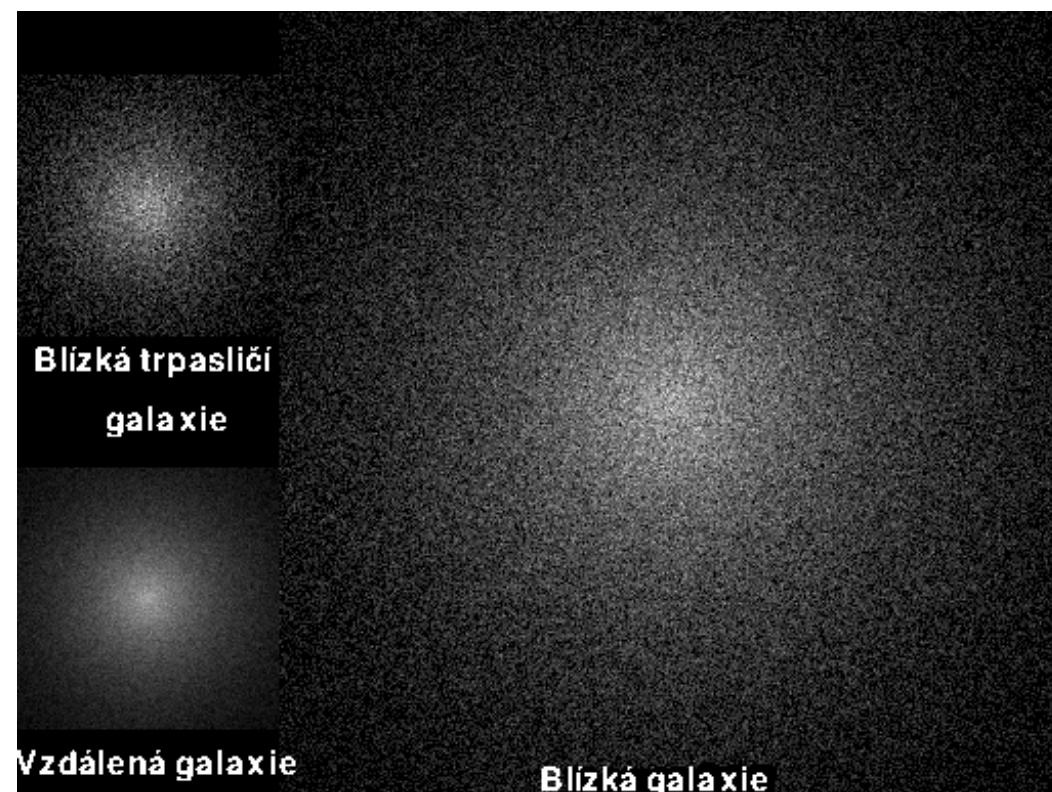
- Bližší galaxie zobrazují řekněme 100 hvězd na 1 pixel obrazu
- Vzdálenější galaxie zobrazují více, řekněme 1000 hvězd na 1 pixel obrazu
- Platí relace, čím bližší galaxie tím větší fluktuace povrchového jasu

Metoda fluktuace povrchového jasu

Použitelná i pro velmi vzdálené galaxie, kde je téměř nemožné rozlišit samotné hvězdy.

- Bližší galaxie zobrazují řekněmě 100 hvězd na 1 pixel obrazu
- Vzdálenější galaxie zobrazují více, řekněme 1000 hvězd na 1 pixel obrazu
- Platí relace, čím bližší galaxie tím větší fluktuace povrchového jasu
- Kalibrace vztahu pomocí cefeid

Gravitační čočky

- Vícenásobné obrazy vzdálených kvasarů

Gravitační čočky

- Vícenásobné obrazy vzdálených kvasarů
- Časové okamžiky události (např. zjasnění) obecně různé

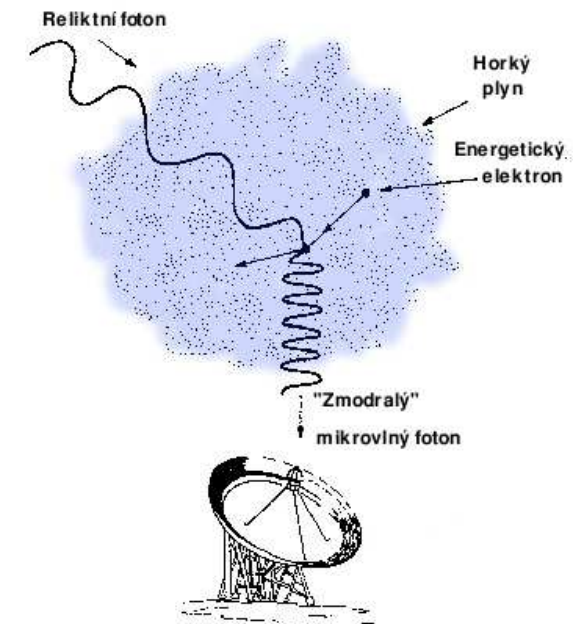
Gravitační čočky

- Vícenásobné obrazy vzdálených kvasarů
- Časové okamžiky události (např. zjasnění) obecně různé
- Ze znalosti časového zpoždění, úhlových rozměrů mezi obrazy a vzdáleností čočky, lze určit vzdálenost

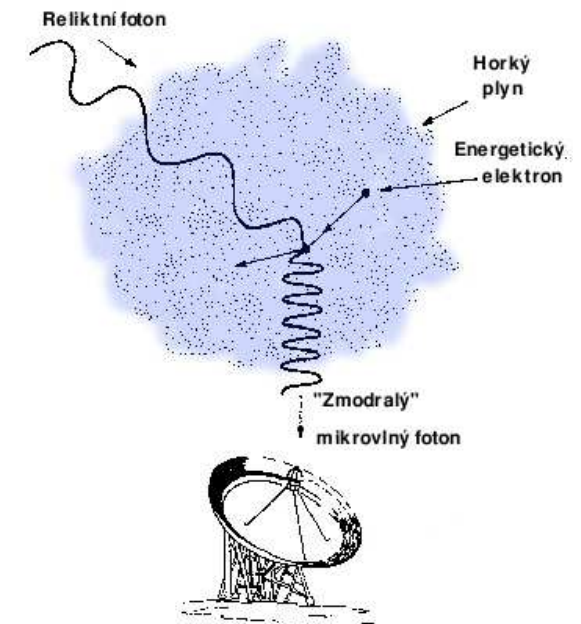
Sunyaevův-Zeldovichův efekt

- Detailní měření reliktního záření

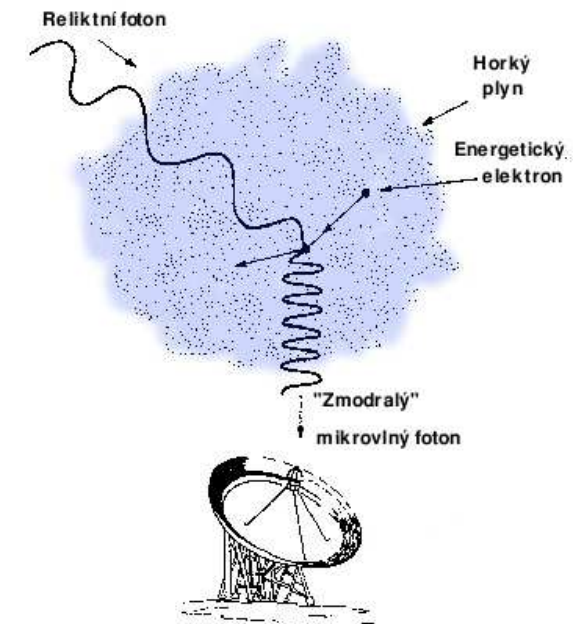
Sunyaevův-Zeldovichův efekt

- Detailní měření reliktního záření
- V místě výskytu kupy galaxií, reliktní záření chladnější

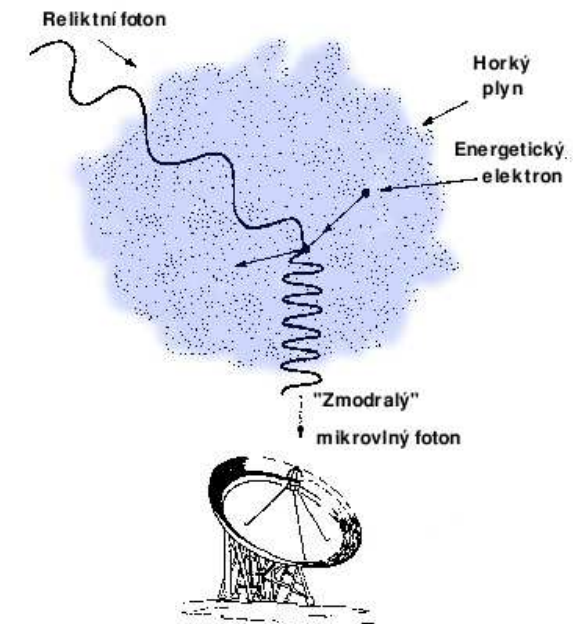
Sunyaevův-Zeldovichův efekt

- Detailní měření reliktního záření
- V místě výskytu kupy galaxií, reliktní záření chladnější
- Interakce fotonů CMB s horkým plynem v kupě galaxií, rozptyl na elektronech

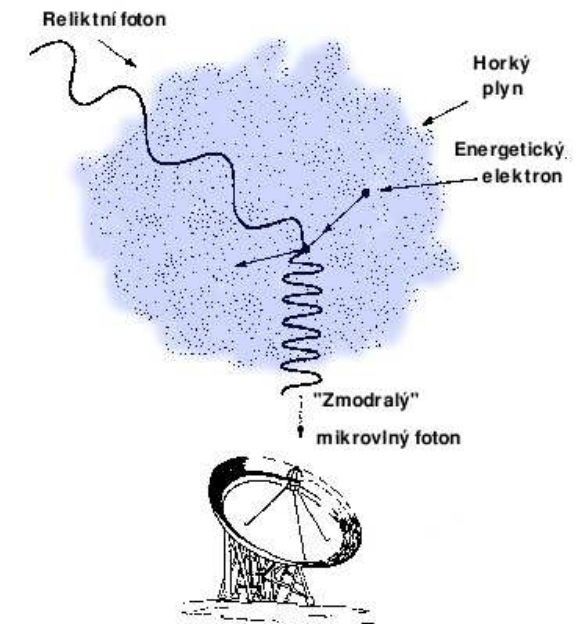
Sunyaevův-Zeldovichův efekt

- Detailní měření reliktního záření
- V místě výskytu kupy galaxií, reliktní záření chladnější
- Interakce fotonů CMB s horkým plynem v kupě galaxií, rozptyl na elektronech
- Rozdíl v energii nízkoenergetických fotonů a energetických fotonů vůči CMB

Sunyaevův-Zeldovichův efekt

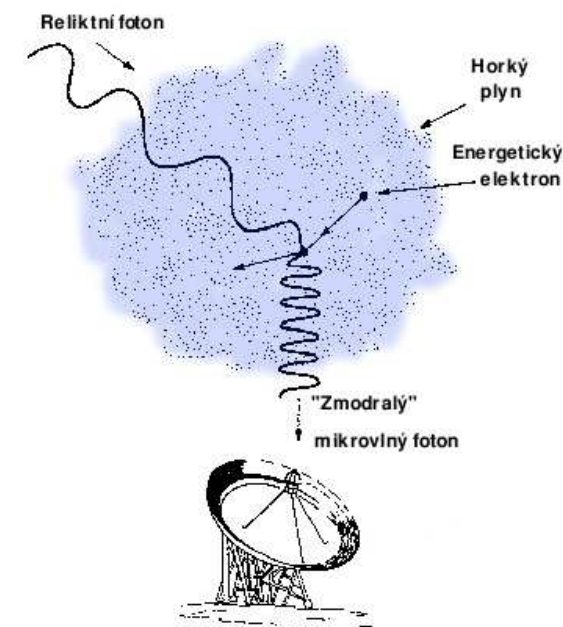
- Detailní měření reliktního záření
  - V místě výskytu kupy galaxií, reliktní záření chladnější
  - Interakce fotonů CMB s horkým plynem v kupě galaxií, rozptyl na elektronech
-
- Rozdíl v energii nízkoenergetických fotonů a energetických fotonů vůči CMB
  - Lze odhadnout průměr kupy galaxií

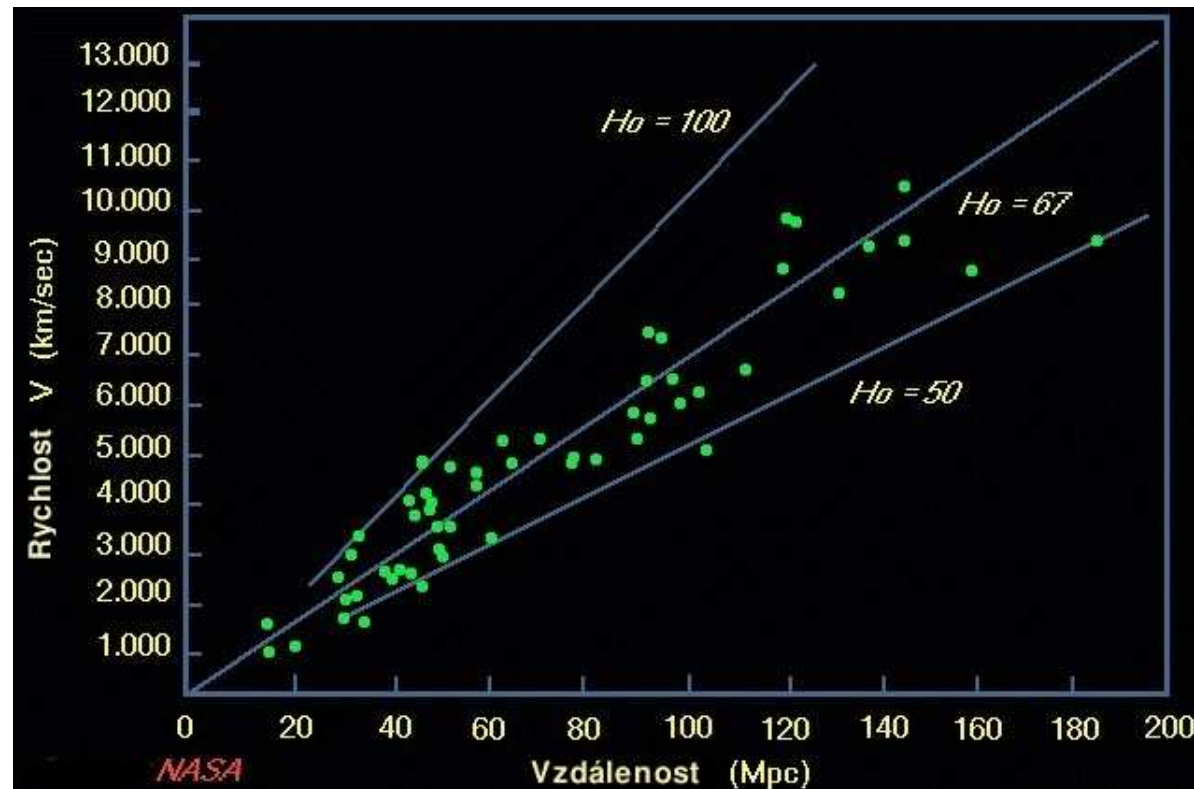

Sunyaevův-Zeldovichův efekt

- Detailní měření reliktního záření
  - V místě výskytu kupy galaxií, reliktní záření chladnější
  - Interakce fotonů CMB s horkým plynem v kupě galaxií, rozptyl na elektronech
-
- Rozdíl v energii nízkoenergetických fotonů a energetických fotonů vůči CMB
  - Lze odhadnout průměr kupy galaxií
  - Použitím měřeného úhlového průměru stanovíme vzdálenost

Hubbleův zákon

Pro malé hodnoty z platí,

$$D = \frac{cz}{H_0}$$

Metody na které se nedostalo

- Planetární mlhoviny jako standardní svíčky

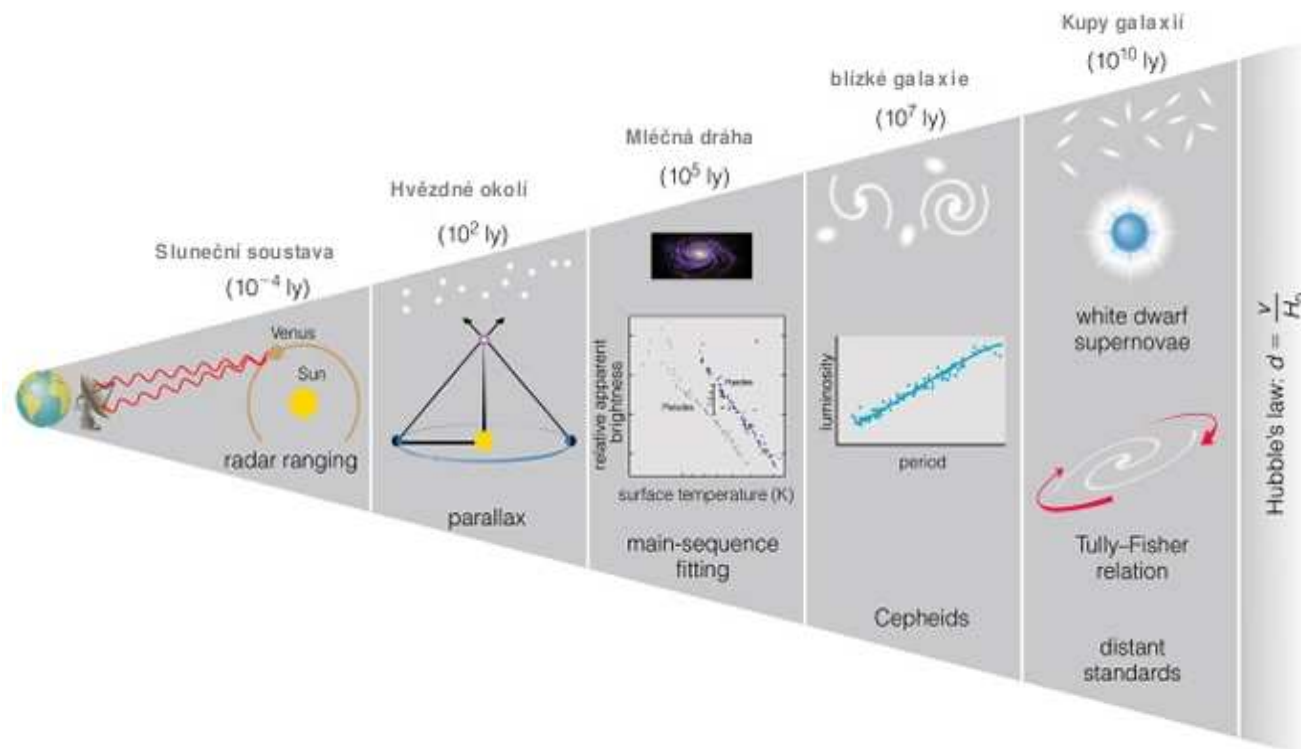

Metody na které se nedostalo

- Planetární mlhoviny jako standardní svíčky
- Supernovy, novy, nejjasnější galaxie jako standardní svíčky

Shrnutí metod

Shrnutí metod

Metoda	Rozsah vzdáleností
Paralaxa	100 ly.
Cefeidy	29 Mpc
Tully-Fischer	> 100 Mpc
Faber-Jackson	> 100 Mpc
Supernovy Ia	> 1000 Mpc
Sunyaevův-Zeldovichův efekt	> 1000 Mpc
Gravitační čočkování	> 1000 Mpc
Hubbleův vztah	> 1000 Mpc

Je vše v pořádku ?

- Jsou vzdálenosti určené různými metodami navzájem ekvivalentní ?

Je vše v pořádku ?

- Jsou vzdálenosti určené různými metodami navzájem ekvivalentní ?
- Záleží na vlastnostech vesmíru ?

Vzdálenosti pomocí standardních svíček

- Pro vzdálenost určenou ze svítivosti platí

$$D_L = \sqrt{\frac{L}{4\pi F}}$$

- Ve vesmíru popsaném RW metrikou má povrch sféry velikost

$$P_{\text{sfera}} = 4\pi S_k$$

kde

$$S_k = \begin{cases} R_0 \sin r/R_0 & (\kappa = +1) \\ r & (\kappa = 0) \\ R_0 \sinh r/R_0 & (\kappa = -1) \end{cases}$$

Vzdálenosti pomocí úhlových rozměrů

- S pomocí znalosti rozměrů

$$D_{\text{uhl}} \approx \frac{l}{\theta}$$

- V důsledku rozpínání se mění "pravítko"

$$l = r_0 a(t_e) d\theta$$

$$d\theta = \frac{l(1+z)}{r_0 a_0}$$

$$D_{\text{uhl}} = \frac{a_0 r_0}{1+z}$$

Stanovená vzdálenost je menší než ve skutečnosti !

